

**RENATA GIEDYCH
BARBARA SZULCZEWSKA**

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Instytut Inżynierii Środowiska, Katedra Architektury Krajobrazu, ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa; renata_giedych@sggw.edu.pl
Instytut Rozwoju Miast i Regionów, ul. Targowa 45, 03-728 Warszawa; bszulczewska@irmir.pl

**ROLNICTWO MIEJSKIE JAKO WYZWANIE
DLA PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO**

Abstract: *Urban Agriculture as a Challenge for Spatial Planning.* Urban agriculture and horticulture, although accompanying cities since the dawn of history, has become a newly defined issue of their development in the last quarter century. This applies to the development of the economic as well as social and spatial sphere. In Poland, urban agriculture, treated as a conscious activity of entrepreneurs and private individuals, as well as the subject of the authorities' interest, has not yet acquired full citizenship. It still remains in the sphere of considerations of scientists who are thinking about how to define the phenomenon in Polish conditions, as well as the possibilities and limitations of introducing this type of enterprise into the economic, social and spatial structures of the city. The purpose of the article is to identify problems and issues related to the possibility of introducing urban agriculture issues to urban spatial planning.

Keywords: Urban farming, urban food system, urban planning.

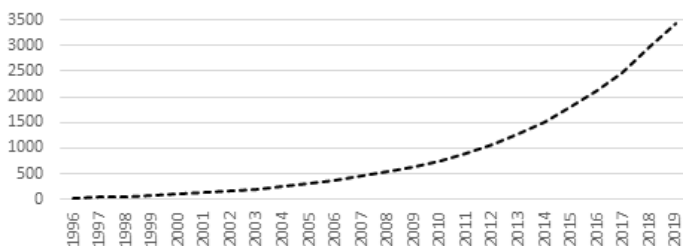
JEL codes: O21

Wstęp

Rolnictwo i ogrodnictwo miejskie, choć towarzyszące miastom od zainicjowania, stało się w ostatnim ćwierćwieczu na nowo definiowanym zagadnieniem ich rozwoju. Dotyczy to zarówno rozwoju sfery gospodarczej,

jak i społecznej oraz przestrzennej. Za istotny punkt zwrotny uznać należy Deklarację Stambulską (1996) przyjętą na Konferencji Narodów Zjednoczonych w Sprawie Osiedli Ludzkich Habitat II, która po raz pierwszy wyraźnie wskazała na konieczność włączenia problematyki rolnictwa miejskiego do planowania miast. Począwszy od drugiej połowy lat 90. XX w. widać wyraźny wzrost zainteresowania problematyką rolnictwa miejskiego, co przejawia się zarówno w aktywności publikacyjnej na ten temat (ryc. 1), jak i w działaniach różnych gremiów międzynarodowych. W 1999 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (FAO) oficjalnie podjęła prace dotyczące promowania rolnictwa miejskiego. W 2001 r. FAO uruchomiła interdyscyplinarny program o nazwie „Żywność dla miast”, którego celem było sprostanie wyzwaniom, jakie niesie za sobą urbanizacja. Nowa Agenda Miejska przyjęta w październiku 2016 r. podczas konferencji ONZ w Sprawie Osiedli Ludzkich Habitat III w Quito w Ekwadorze kładzie nacisk na wspieranie miejskiego rolnictwa, jako istotnego czynnika przyczyniającego się do bezpieczeństwa żywnościowego, lokalnej zrównoważonej konsumpcji i produkcji oraz interakcji społecznych.

W Polsce rolnictwo miejskie, traktowane jako świadoma działalność przedsiębiorców i osób prywatnych oraz przedmiot zainteresowania władz, nie zyskało jeszcze pełnego obywatelstwa. Ciągle pozostaje w sferze rozważań naukowców, którzy zastanawiają się nad sposobem definiowania zjawiska w warunkach polskich, a także możliwościami i ograniczeniami wprowadzenia tego rodzaju przedsięwzięć w struktury gospodarcze, społeczne i przestrzenne miasta. Szczególną aktywność publikacyjną przejawiają w tej kwestii architekci i urbaniści [Wowrzczecka 2014; Kleszcz 2016a, 2016b; Stankiewicz 2017; Grochulska-Salak 2018]. Niewątpliwie, wiąże się to z pociągającymi wizjami nowych miast (ekologicznych, inteligentnych,

Ryc. 1. Liczba artykułów ze słowem kluczowym *urban agriculture* w latach 1996-2019

Źródło: opracowanie własne, na podstawie bazy Science Direct.

Agropolis), w których różne formy rolnictwa miejskiego stanowią istotny element struktury przestrzennej, nawet o charakterze węzłowym, a także są postrzegane jako sposób budowania więzi społecznych, jako forma integrująca mieszkańców osiedla, dzielnicy. Wśród architektów – z oczywistych względów – wielkim zainteresowaniem cieszą się koncepcje farm wertykalnych wraz z ich wyzwaniem technologicznymi, ekonomicznymi, a przede wszystkim, związanymi z tworzeniem nowych form architektonicznych.

Odrębne zagadnienie w polskiej literaturze przedmiotu stanowi znaczenie, funkcje i przyszłość ogrodów działkowych, obecnie jedynej, niekwestionowanej formy rolnictwa miejskiego. Należy jednak podkreślić, że publikacje łączące zagadnienia formy i funkcji ogrodów działkowych z problematyką planowania przestrzennego należą do rzadkości [Giedych, Latkowska 2015].

Efektowne wizje różnych form rolnictwa miejskiego, argumentowane różnymi korzyściami uzyskiwanymi dzięki ich wprowadzeniu w strukturę przestrzenną miast boleśnie zderzają się z obecną praktyką. Zmieniło się – co prawda – generalne podejście do ogrodów działkowych, które kilkanaście lat temu uznawano za obiekty niepożądane, zwłaszcza w bardziej centralnych częściach miast. Dziś już bardzo ostrożnie proponuje się ich likwidację, dostrzegając związane z nimi wartości społeczne i przyrodnicze. Jednak tereny rolne, które ciągle zajmują znaczną powierzchnię polskich miast są traktowane głównie jako rezerwa pod przyszły rozwój. Ich potencjał jest systematycznie umniejszany przez chaotyczną zabudowę i towarzyszącą jej infrastrukturę techniczną.

Prognozowane zmiany ludnościowe, zwłaszcza zahamowanie lub znaczne ograniczenie przyrostu liczby mieszkańców miast skłania władze do rewizji polityki przestrzennej. Nie wiadomo jeszcze, czy i w jakim stopniu rolnictwo miejskie „wejdzie do gry” jako świadomie zaprogramowany i zaprojektowany element struktury przestrzennej polskich miast. Muszą się znaleźć podmioty (firmy, przedsiębiorcy, organizacje, osoby prywatne) skłonne do inwestowania w ten od dawna nieoczywisty dział gospodarki miejskiej. Musi też znaleźć się „miejsce” dla prowadzenia tej gospodarki. W tej ostatniej kwestii istotną rolę odegrać może planowanie przestrzenne. Po pierwsze, jest w stanie dostarczyć informacji o uwarunkowaniach przestrzennych, a zatem możliwościach lokalizacji określonych form rolnictwa miejskiego, a po drugie, określić zasady jej realizacji, dzięki którym działalność rolnicza nie stanie w konflikcie z innymi funkcjami miejskimi. O ile postulat określenia uwarunkowań jest relatywnie łatwy do spełnienia, m.in. przez włączenie problematyki rolnictwa do opraco-

wań ekofizjograficznych, o tyle wprowadzenie odpowiednich ustaleń do dokumentów planowania przestrzennego wiąże się z pewnymi problemami. Zidentyfikowanie tych problemów i dyskusja dotycząca możliwości ich rozwiązania stanowi zasadniczy cel prezentowanego opracowania.

1. Konceptualizacja rolnictwa miejskiego na potrzeby planowania przestrzennego

Jednoznaczne określenie tego, czym jest rolnictwo miejskie nie jest rzeczą łatwą. Od czasu „odrodzenia” idei rolnictwa miejskiego można zaobserwować, że nie tylko zakres pojęciowy tej idei, ale także używane nazwy nieco się różnią. Oprócz terminu *urban agriculture* w literaturze przedmiotu można też spotkać takie określenia, jak: *city farming* [Palej 2010], *urban farming* [Pölling *et al.* 2016], *urban food gardening* [Simon-Rojo *et al.* 2016]. Znaczenie i zakres działalności nazywanej dyskutowanym tu terminem jest skomplikowany, ze względu na fakt, że definicje rolnictwa miejskiego odwołują się zarówno do jego specyficznych form, jak i powodów ich lokalizacji na terenach zurbanizowanych. Dość już dziś obszerna literatura przedmiotu, wskazuje że sposób definiowania rolnictwa miejskiego zależy w dużej mierze od kraju pochodzenia i problemów, które proponuje się rozwiązać wprowadzając tę formę działalności [Szulczewska *et al.* 2012; Sroka 2014; Lohrberg *et al.* 2016]. W krajach rozwijających się, w których żywiłowy rozwój miast przyciąga rzesze nowych mieszkańców, rolnictwo miejskie ma być sposobem na zwiększenie szans ich przetrwania poprzez produkcję żywności na własne potrzeby. W krajach rozwiniętych mocniej dostrzegane są walory społeczne i przyrodnicze tej formy działalności. Tu rozwijają ogrody społecznościowe, farmy edukacyjne, czy też ogrody terapeutyczne. Tu też, ze względu na poziom rozwoju gospodarczego, możliwe są eksperymenty technologiczne, takie jak farmy wertykalne, ściany jadalne itp.

Sroka [2014] proponuje, aby w stosunku do rolnictwa miejskiego używać terminu *miejska agrokultura*. Termin ten uznaje za najważniejszy ze względu na to, że nie sugeruje jedynie działalności *stricto* rolniczej. Na konieczność szerokiego rozumienia terminu *rolnictwo miejskie*, od działań komercyjnych po amatorskie ogrodnictwo, wskazuje wielu autorów [m.in. Lovell 2010; Pölling 2016; Simon-Rojo *et al.* 2016; Zasada 2011]. Ponieważ proponowane w literaturze definicje różnią się użytymi terminami oraz sposobem rozłożenia akcentów, ale dotyczą tego samego zjawiska, dokonując konceptualizacji fenomenu rolnictwa miejskiego na potrzeby planowania

przestrzennego praktyczniej będzie skupić się na typologiach form rolnictwa miejskiego. Stanowią one albo element definicji, albo też są przedmiotem odrębnych rozważań. Natomiast dla planowania przestrzennego mają ten walor, że pozwalają na ustalenie potrzeb terenowych oraz uwarunkowań lokalizacyjnych (np. ze względu na ich potencjalną konfliktowość z innymi funkcjami miejskimi). Spośród opracowanych typologii rolnictwa miejskiego na szczególną uwagę zasługuje typologia wypracowana w ramach programu COST „Urban Agriculture Europe”. Obejmuje ona piętnaście typów rolnictwa miejskiego ujętych w trzy kategorie: miejskie ogrodnictwo spożywcze, rolnictwo miejskie i rolnictwo nie-miejskie (ryc. 2).

Kategoria „miejskie ogrodnictwo spożywcze” odnosi się głównie do obszarów śródmiejskich, w których niewielkie powierzchniowo tereny są wykorzystywane indywidualnie (jako ogrody rodzinne i ogrody działkowe) lub zbiorowo w postaci ogrodów społecznościowych lub innych form ogrodnictwa miejskiego (np. ogrodów terapeutycznych i edukacyjnych). Kategoria „rolnictwo miejskie” koncentruje się w obszarach podmiejskich, a różne jego typy są wyróżniane na podstawie celów, dla których zostały utworzone. Od produkcji lokalnej żywności, poprzez rozrywkę i edukację do ochrony środowiska i dziedzictwa kulturowego. Ważnym aspektem tej kategorii jest funkcja społeczna rolnictwa miejskiego, określona jako „doświadczenie miejsca”. Kategoria trzecia to tzw. rolnictwo nie-miejskie. Związane jest ono z obrzeżami miast, a jego wyróżniającą cechą jest to, że realizowana w nim produkcja skierowana jest głównie na rynki zewnętrzne [Lohrberg *et al.* 2016]. Doskonałym uzupełnieniem ww. typologii jest propozycja opracowana przez Santo *et al.* [2016]. Autorzy, jako jedno z kryteriów delimitacji typów rolnictwa miejskiego, używają postaci, w jakiej może być ono realizowane. Za jedną z kategorii rolnictwa miejskiego uznają rolnictwo zintegrowane z budynkiem nazywane „ZFarming”¹. Do tej kategorii zaliczają: farmy wertykalne, uprawy na dachach, szklarnie na dachach, uprawy wewnętrzne, jadalne ściany, aquaponikę (aquakulturę i hydroponikę). Z punktu widzenia planowania przestrzennego interesująca wydaje się być typologia przestrzenna rolnictwa miejskiego opracowana przez de Vries’a i Fleuren [2015], w której autorzy dla każdego ze zidentyfikowanych typów upraw miejskich określają jego przybliżoną terenochłonność, a także przeważający rodzaj produkcji².

¹ Zero-Acreage Farming – idea uprawy żywności bez użycia dodatkowego areалу [Thomaier 2018].

² Główne typy produkcji zostały opracowane przez autorów na podstawie projektów zrealizowanych w Niderlandach.

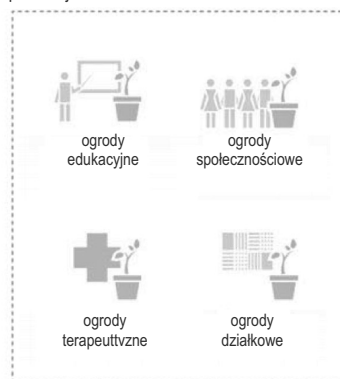
POZIOM OGRODNICZY

MIEJSKIE OGRODNICTWO SPOŻYWCZE

indywidualna produkcja

produkcja zbiorowa

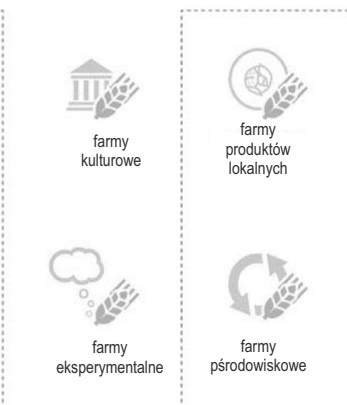
POZIOM ROLNICZY

ROLNICTWO MIEJSKIE

doświadczenie miejsca

produkcja zbiorowa

ROLNICTWO NIE-MIEJSKIE

Ryc. 2. Typologia rolnictwa miejskiego w Europie

Źródło: [Lohrberg 2016].

Oczywiście przedstawione klasyfikacje nie wyczerpują tematu. W literaturze przedmiotu oprócz wspomnianych powyżej ujęć całościowych, możemy także spotkać typologię poszczególnych form rolnictwa miejskiego. Na przykład Grochulska-Salak [2017] przedstawia typologię farm miejskich, Nasr *et al.* [2017] typologię upraw na dachach, a Anderson *et al.* [2019] typologię ogrodów społecznościowych.

Analiza przedstawionych wyżej konceptualizacji rolnictwa miejskiego pozwala na sformułowanie dwóch głównych konkluzji.

Po pierwsze, typologie form rolnictwa miejskiego, przydatne do stosowania na potrzeby planowania rozwoju przestrzennego powinny być opracowywane indywidualnie dla konkretnych miast. Powinny uwzględniać zarówno istniejące formy, związane z tradycją miejsca, jak i antycypować te, które mają szansę się w tym mieście rozwinąć. Trzeba też wziąć pod uwagę, że takie formy rolnictwa miejskiego, jak prywatne ogrody przydomowe czy uprawy na balkonach, bardzo trudno lub w niewielkim zakresie, można będzie regulować ustaleniami planów zagospodarowania przestrzennego.

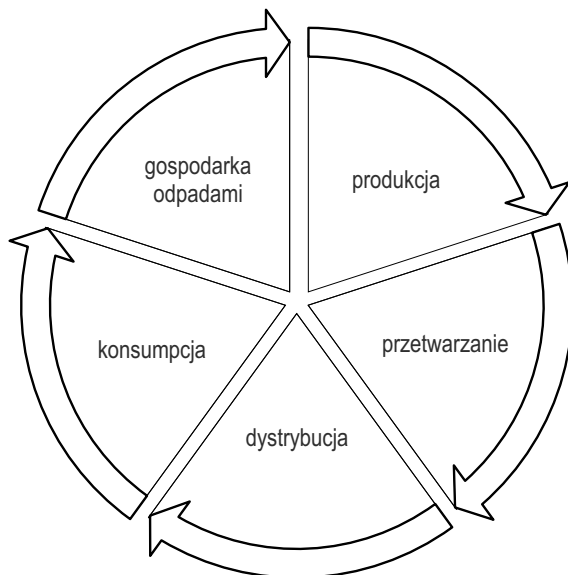
Po drugie, to, czy produkcja ma charakter komercyjny, czy też jest zorientowana na potrzeby własne wiąże się z innymi formami rolnictwa miejskiego i zwykle z różną skalą przedsięwzięć. Dla planowania przestrzennego ma to znaczenie nie tylko z powodu konieczności prawidłowego określenia potrzeb terenowych, ale również ze względu na możliwości i sposób zapisu ustaleń dokumentów planistycznych, które mają zagwarantować rozwój planowanej formy. Szczególnie istotne jest to dla sytuacji, w której forma ta jest dopiero przewidywana, czy proponowana, a o jej pojawieniu się w konkretnej przestrzeni zadecyduje ostatecznie zainteresowany inwestor.

Za zasadnicze dla podejmowania decyzji planistycznych uznać trzeba trzy istotne aspekty, wynikające z przedstawionych powyżej form rolnictwa miejskiego:

- rodzaj i skalę produkcji (komercyjna/na potrzeby własne),
- miejsce produkcji (w otwartej przestrzeni/zintegrowana z budynkami),
- powiązanie z innymi funkcjami miejskimi (kompatybilność/konfliktogenność z innymi funkcjami).

2. Rolnictwo miejskie jako system

W planowaniu rozwoju rolnictwa miejskiego nie można ograniczać się jedynie do form i miejsca realizacji upraw czy hodowli. Rozwój rolnictwa miejskiego powinien być ściśle związany z planowaniem innych elementów wchodzących w skład systemu żywnościowego (ryc. 3). Wymaga to integracji działań z zakresu planowania społeczno-gospodarczego i planowania przestrzennego. Jak wskazują przytoczone w poprzednim rozdziale przykłady, większość autorów pisząc o różnego rodzaju typach form rolnictwa miejskiego skupia się głównie na aspekcie produkcji. Pozostałe składowe, takie jak przetwórstwo, dystrybucja, konsumpcja, gospodarka odpadami w kontekście

Ryc. 3. Sektory systemu żywnościowego
 Źródło: opracowano na podstawie [Tagtow 2016].

przestrzennym są traktowane marginalnie. Opisany problem związany jest w dużej mierze z brakiem wypracowanego w wielu krajach systemu wsparcia rolnictwa miejskiego. Jego rozwój odbywa się często spontanicznie w postaci oddolnych inicjatyw społecznych [Pettenati 2019].

Według definicji opracowanej przez FAO system żywnościowy obejmuje nie tylko wiele działań związanych z produkcją, przetwarzaniem, marketingiem, konsumpcją i usuwaniem towarów pochodzących z rolnictwa, ale także obejmuje ludzi i instytucje, które inicjują lub hamują te działania, oraz otoczenie społeczno-polityczne, ekonomiczne, technologiczne i środowiskowe, w którym działania te zachodzą [Cabannes, Marocchino 2018].

Jak pisze Smit *et al.* [2001], w uwolnieniu potencjału rolnictwa miejskiego mogą pomóc polityki przewyższające ograniczenia strukturalne w użytkowaniu gruntów i strefowaniu terenów miejskich. Przykładem dobrych praktyk w przedmiotowym zakresie jest opracowany w 2007 r. przez American Planning Association „Policy Guide on Community and Regional Food Planning”. Stał się on podwaliną do integracji planowania systemu żywnościowego z planowaniem przestrzennym. Rekomendował wprowadzenie reformy systemu strefowania miast w celu usunięcia barier rozwoju rolnictwa miejskiego,

Tabela 1. Przestrzenna typologia rolnictwa miejskiego

Typ miejskiego rolnictwa	Organizacja	Przybliżona powierzchnia	Główne uprawy i produkty zwierzęce
Produkcja wewnątrz budynku	Prywatna	2-20 m ² na dom	głównie warzywa, zioła i owoce
Dach uprawny (płaski)	Prywatna	20-50 m ² na dom	głównie warzywa, zioła i owoce
Dach uprawny (płaski) aquaponiczny	Prywatna	20-50 m ² na dom	warzywa i ryby
Ogrody przydomowe	Prywatna	50-300 m ² na dom	ziemniaki, warzywa, zioła i owoce
Ogrody działkowe	Prywatne	kompleks 5 000-20 000 m ²	ziemniaki, warzywa, zioła i owoce
Ogrody społecznościowe, uprawy w gruncie	Wspólna	400-10 000 m ²	ziemniaki, warzywa, zioła i owoce
Ogrody społecznościowe, uprawy szklarniowe	Wspólna	500-5000 m ²	warzywa, zioła i owoce
„Jadalne” tereny zieleni	Publiczna	400-10 000 m ²	owoce i orzechy
Ogrody dachowe aquaponiczne	Komercyjna	500-1500 m ²	warzywa i ryby
Profesjonalne uprawy polowe	Komercyjna	500-40 000 m ²	ziemniaki, warzywa, zioła i owoce
Profesjonalne uprawy szklarniowe	Komercyjna	5 000-10 000 m ²	warzywa, zioła i owoce
Profesjonalna hydroponika	Komercyjna	1500-10 000 m ²	warzywa, zioła i owoce i ryby
Farma miejska	Komercyjna	300 000-800 000 m ²	kombinacja produkcji mięsa, ziemniaków i warzyw
Farma zielonej infrastruktury	Komercyjna	300 000-1 200 000 000 m ²	kombinacja produkcji mięsa, ziemniaków i warzyw

Źródło: Vries, Fleuren [2015].

a także w celu ograniczenia produkcji niezdrowej żywności. W wielu miastach Stanów Zjednoczonych podział na strefy dla rozwoju rolnictwa miejskiego został potraktowany priorytetowo [Thornton 2018]. Jednym z przykładów ww. działań może być zmiana rozporządzenia dotyczącego użytkowania gruntów i podziału na strefy miasta Seattle wprowadzona w 2010 r.³ Jej celem było m.in. wsparcie rozwoju rolnictwa miejskiego. Zawarte w rozporządzeniu regulacje dotyczą farm miejskich, ogrodów społecznościowych, ogrodnictwa i hodowli zwierząt. Oprócz wskazania stref, w których ww. aktywności mogą być realizowane, określone są także warunki, na jakich mogą być one wprowadzone. Na przykład warunkiem realizacji farm miejskich w strefach mieszkaniowych jest akceptacja planu zarządzania farmą miejską, który obejmuje m.in.: ujawnienie zamiaru stosowania i częstotliwość stosowania oprysków i pestycydów, ujawnienie konieczności nawadniania, proponowany sposób kontroli erozji i sedymentacji osadów. Integralną częścią takiego planu jest także określenie potencjalnych oddziaływań farmy na środowisko. Aspekty, które są tu brane pod uwagę to m.in. wpływ na jakość wód i gleby; prognozowane zwiększenie ruchu samochodowego i zapotrzebowania na miejsca parkingowe; wpływ wizualny farmy; potencjalny hałas, odory i opary.

Na uwagę zasługuje także uchwalona w Japonii w 2015 r. *Ustawa o promocji rolnictwa miejskiego*. Ustawa została wprowadzona w celu kompleksowego i systematycznego wdrażania polityk rozwoju rolnictwa miejskiego [Takatori *et al.* 2019]. Jest ona podstawą do formułowania miejskich polityk w zakresie rolnictwa miejskiego. Jedną z nich jest *Plan Promocji Rolnictwa w Tokio* z 2017 r. Wizja rolnictwa miejskiego, określona w dokumencie, została sformułowana jako: *rolnictwo, które współistnieje ze społeczeństwem miejskim i przyczynia się do stylu życia obywateli wykorzystując potencjał metropolii Tokio* [Plan Promocji Rolnictwa w Tokio 2017: 14]. Dokument ten koncentruje się na czterech głównych obszarach:

- zagwarantowanie i szkolenie zasobów ludzkich oraz opracowanie katalogów dobrych praktyk;
- ochrona gruntów rolnych i ich wielofunkcyjne wykorzystanie;
- promowanie zrównoważonego rolnictwa i zrównoważonej konsumpcji;
- promowanie rolnictwa, które wykorzystuje cechy lokalnego krajobrazu.

Przytoczone powyżej przykłady wskazują, na potrzebę systemowego traktowania rolnictwa miejskiego i włączania jego problematyki do różnych polityk sektorowych. W ich strukturze planowanie przestrzenne może ode-

³ Seattle Ordinance Number: 123378.

grać rolę integrującą aspekty bezpieczeństwa żywnościowego, ochrony środowiska i różnorodności biologicznej, rozwoju społecznego i gospodarczego.

3. Rolnictwo w praktyce rozwoju przestrzennego polskich miast

Rolnictwo miejskie jako element rozwoju polskich miast należy obecnie uznać za oksymoron. Przez wiele lat było ono z nich raczej „wypychane” jako funkcja nie-miejska, a zajmowane przez nie tereny traktowane były jako rezerwa pod rozwój innych funkcji użytkowych. Takiemu podejściu sprzyjała nowelizacja *Ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych z 2008 r.*, na mocy której grunty rolne na terenach miast przestały być prawnie chronione.

Powszechnie znane niedostatki planowania przestrzennego skutkujące chaosem przestrzennym dodatkowo, lecz walenie przyczyniły się do utraty znacznej części potencjału terenów rolnych poprzez ich fragmentację (infrastruktura, chaotyczna zabudowa). Jedyną, w miarę akceptowaną formą rolnictwa miejskiego pozostawały ogrody działkowe. Te jednak w znacznej mierze przejmowały funkcję rekreacyjną. Pojawiające się w miastach inicjatywy oddolne związane z ogrodami społecznościowymi lub tzw. partyzantką ogrodniczą pozostawały i nadal pozostają nieliczne i nie wpływają istotnie na przestrzeń polskich miast.

Jednak sytuacja powoli ulega zmianie. Ostatnimi laty poddano rewizji prognozy demograficzne i wynikające z nich zapotrzebowanie na tereny rozwojowe w polskich miastach [Śleszyński 2016]. Okazało się, że w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego tereny przeznaczone pod rozwój zainwestowania miejskiego znacznie przekraczają potrzeby, wynikające ze spodziewanego wzrostu liczby mieszkańców. Pojawia się zatem wcale niemały problem, jak wykorzystać tereny dawniej lub ciągle jeszcze użytkowane rolniczo. Jednocześnie z wielu miast europejskich, amerykańskich, azjatyckich docierają przykłady tzw. dobrych praktyk w zakresie wprowadzania różnych form rolnictwa miejskiego oraz ich społecznej akceptacji. Nie da się również nie zauważyć wspomnianych we wstępie dokumentów promujących tę formę wykorzystania przestrzeni miejskich.

Rola, jaką we wprowadzaniu różnych form rolnictwa miejskiego w przestrzenie polskich miast może i powinno odegrać planowanie przestrzenne wydaje się istotna, ale nie najważniejsza. W polityce przestrzennej miast można zapewnić odpowiednie „miejsce”, ale nie można sprawić, że wypełni się ono pożądanymi przez urbanistów, efektywnymi formami rolnictwa miejskiego.

Impuls do pojawienia się rolnictwa w miastach muszą dać politycy (przepisy prawne), władze miast (wola polityczna, uzyskanie akceptacji społecznej), a zwłaszcza przedsiębiorcy, zainteresowanie tą formą działalności, którym musi się to opłacać. Oczywiście, cały czas w grze pozostają inicjatywy społeczne oraz dobrze osadzone w rzeczywistości polskich miast ogrody działkowe, ale i te formy rolnictwa miejskiego wymagają rewizji dotychczasowej praktyki.

Jeśli chodzi o inicjatywy społeczne, to ich rozwój wiązać się będzie zarówno ze zwiększonym zainteresowaniem społecznym, jak i przychylnością zarządzających miastami. Nie wydaje się, aby potrzebne były specjalne regulacje prawne, a jeśli już, to nieprzesadnie rozbudowane. Cechą konstytutywną tych inicjatyw jest bowiem spontaniczność, z której wynika także to, że na ogół są efemeryczne i prawdopodobnie powinny takimi pozostać, jako uatrakcyjnienie przestrzeni miejskiej i miejsca integracji społecznej, znikające i pojawiające się zależnie od woli mieszkańców, zainteresowanych ich utrzymywaniem.

Nieco inaczej wygląda kwestia ogrodów działkowych. Jak już wcześniej powiedziano, raczej pozostaną one trwałym elementem struktury przestrzennej polskich miast. Przyczynić się może do tego m.in. *Otwarty Program Społecznego Rozwoju Ogrodów Działkowych* przyjęty przez PZD w 2016 r. Głównym założeniem *Programu* jest większe otwarcie ogrodów działkowych dla społeczeństwa oraz przystosowanie ich do wielu funkcji, jakie mogą pełnić w środowiskach lokalnych (np. działka przyjazna szkołom i przedszkolom; imprezy dla niepełnosprawnych; dzienne domy seniora; ogródki jordanowskie, place zabaw, siłownie plenerowe; ROD-parki otwarte dla społeczeństwa).

Jednak przyszłość rolnictwa miejskiego, traktowanego nie tylko jako względnie trwały element struktury przestrzennej polskich miast, ale również jego gospodarki wiąże się z wolą polityczną ponownego „wprowadzenia” rolnictwa do miast. Oczywiście, poza analizą, w jakim stopniu ponowny rozwój tej funkcji jest możliwy ze względu na stan zainwestowania (chaotyczna zabudowa terenów może utrudnić lub wręcz uniemożliwić prowadzenie gospodarki rolnej), konieczne byłoby rozeznanie, czy obecnie pojawić się mogą „rolnicy miejscy”, upatrujący swoją przyszłość w tego rodzaju przedsięwzięciach. Pozostaje także kwestia przepisów prawnych ułatwiających prowadzenie gospodarki rolnej w miastach, a także włączenie problematyki rolnictwa miejskiego do planowania rozwoju miast. Po pierwsze, *Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego* odnosi się wyłącznie do rozwoju obszarów wiejskich. Po drugie, pojawiające się w *Ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* pojęcie rolniczej przestrzeni produkcyjnej, wskazuje raczej komercyjny sposób ujęcia działalności rolniczej. Trudno będzie powrócić do sytuacji sprzed 2008 r., kiedy

gleby w miastach były chronione, zwłaszcza gleby wysokich klas. Trudno też będzie „odwrócić” ustalenia polityk przestrzennych (*studia*) w tych miastach, w których znaczne lub niemal wszystkie tereny rolne zostały przeznaczone pod rozwój innych funkcji miejskich. Jednak wobec zmniejszającego się zapotrzebowania na tereny rozwojowe w miastach i przy ugruntowanym już przekonaniu o kosztach, jakie generuje chaotyczna, ekstensywna zabudowa, kwestie te powinny być podjęte w sporządzanych obecnie dokumentach planistycznych (oczywiście dotyczy to miast, w których problem taki występuje).

Przykładem miasta, które w sposób aktywny podchodzi do kształtowania funkcji rolniczej jest Opole. W *Studium* [2018], sporządzonym w 2018 r. projektanci nie ograniczają się do obowiązkowego zaznaczenia istnienia „rolniczej przestrzeni produkcyjnej”, czasami jako tymczasowej, ale starają się wykorzystać zidentyfikowany potencjał. Stwierdzając, że w niektórych dzielnicach Opola rolnictwo nadal odgrywa ważną rolę, proponują utrzymanie „rozwojowych gospodarstw rodzinnych”, oraz gospodarstw prowadzących specjalistyczną produkcję rolniczą (warzywa, owoce, zioła, rośliny ozdobne, rośliny specjalne dla przemysłu farmaceutycznego). Wskazują na możliwość łączenia się gospodarstw w grupy producenckie, co zwiększa szanse pomocy finansowej oraz daje perspektywę utrzymania wysokich standardów wytwarzanych produktów. To, czy gospodarstwa uzyskają sukces ekonomiczny i przetrwają lub nawet rozwiną się w przyszłości nie zależy od ustaleń *Studium*. Jednak ochrona przestrzeni umożliwiającej prowadzenie działalności rolniczej jest zasadniczym warunkiem ewentualnego sukcesu. Na podkreślenie zasługuje także wyartykułowany w tekście *Studium* kolejny powód utrzymania funkcji rolniczych: *Tereny rolne stanowią część terenów otwartych i powinny pozostać utrzymane jako tereny niezainwestowane, z dużym udziałem łąk i zadrzewień śródpolnych, zapewniając w ten sposób trwałość procesów przyrodniczych na obszarze zainwestowania miejskiego oraz odpowiednie warunki klimatyczne i system przewietrzania miasta* (s. 254).

Jak wskazują przytoczone przykłady, wprowadzenie rolnictwa miejskiego w strukturę funkcjonalno-przestrzenną polskich miast jest zagadnieniem bardzo złożonym i wieloaspektowym.

Przede wszystkim, „miasto” musi zdecydować się, jak zdefiniuje rolnictwo, czyli jakie jego formy chce i może wprowadzić w strukturę funkcjonalno-przestrzenną. Wydaje się, że poszukiwanie najwłaściwszej definicji, wśród do tej pory opublikowanych, nie jest dobrym rozwiązaniem. Różne wielkości miast, ich uwarunkowania przyrodnicze, społeczne i gospodarcze, a także ich historia oraz ambicje i poglądy ich władarzy powodują koniecz-

ność poszukiwania takich form rolnictwa, które nawiązują do tych uwarunkowań oraz wychodzą naprzeciw oczekiwaniom mieszkańców.

Kolejny problem, przed którym staną planiści, to zagwarantowanie miejsca na potrzeby rozwoju pożądaných form rolnictwa miejskiego. Tu pojawiają się dwie kwestie.

Pierwsza dotyczy uwarunkowań funkcjonowania danej formy rolnictwa, a druga – sposobu jej zapisu w dokumentach planistycznych.

Jak wskazują przykłady z Seattle i Tokio istotnym aspektem jest określenie, które z funkcji miejskich są kompatybilne z rolnictwem miejskim zawsze, a które tylko pod określonymi warunkami (np. formą i rodzajem produkcji), a w których rolnictwo miejskie powinno być wykluczone. Nie chodzi jedynie o ewentualne uciążliwości związane z produkcją, hodowlą czy zanieczyszczeniem świetlnym, ale także o miejsca, w których rolnictwo miejskie nie powinno się rozwijać ze względu na przekroczone standardy jakości środowiska.

Rozwiązanie drugiej kwestii, czyli sposobu zapisu ustaleń nastręczy pewnych trudności w kontekście obowiązujących przepisów. Funkcjonujące obecnie standardy zapisu ustaleń dokumentów planistycznych wydają się pod tym względem niedostateczne. Funkcja rolnicza, jeśli pojawia się w polityce przestrzennej miast, utrzymywana jest głównie na peryferiach i związana jest zazwyczaj z utrzymaniem tzw. terenów rolniczych (R), terenów obsługi produkcji w gospodarstwach rolnych, ogrodniczych, hodowlanych, i rybackich (RU); a także (choć rzadziej) z utrzymaniem zabudowy zagrodowej (RM). Swoistego rodzaju wyjątek stanowią ogrody działkowe (ZD), które nierzadko, oprócz terenów peryferyjnych, zajmują tereny położone w sąsiedztwie centrów miast (np. w Poznaniu i Warszawie). Funkcje mieszane, tzn. tam gdzie rolnictwo może być funkcją towarzyszącą w zapisach dokumentów planistycznych miast praktycznie nie istnieją. Wyjątkiem potwierdzającym regułę są działkowe⁴.

W kontekście przytoczonych na wstępie klasyfikacji rolnictwa miejskiego nasuwa się pytanie: jak zapisywać funkcje terenów przeznaczonych pod rozwój takich form rolnictwa miejskiego, jak np. farmy edukacyjne, farmy terapeutyczne czy farmy wypoczynkowe. Zgodnie z klasyfikacją proponowaną przez Lohrberg'a *et al.* [2016] są to formy rolnictwa miejskiego, związane z doświadczeniem miejsca. Za słuszne więc wydaje się uznanie ich

⁴ Na przykład w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego w Warszawie wprowadzono zapis łączący funkcję terenów ogrodów działkowych z funkcją parków miejskich (ZD/ZP), ale pojawia się on tam, gdzie dopuszcza się ewentualne przekształcenie ogrodów działkowych w tereny parków. Tak więc koegzystencja funkcji wydaje się być umowna.

jako miejsc realizacji usług. Funkcja rolnicza jest tutaj funkcją towarzyszącą, środkiem do osiągnięcia określonego celu: wypoczynku, terapii czy edukacji.

Za mniej oczywisty trzeba uznać sposób zapisu funkcji rolniczej zintegrowanej z architekturą, zwłaszcza tam, gdzie rolnictwo będzie funkcją towarzyszącą (np. farmy na dachach, farmy wertykalne).

Jednak nie wystarczy samo dopuszczenie realizacji określonej funkcji. Towarzyszyć mu powinny zasady jej realizacji. Zasady te uzależnione będą przede wszystkim od miejsca, w którym będzie realizowana funkcja rolnicza w mieście, a także od rodzaju, sposobu i celu produkcji. W przypadku farm miejskich czy farm wertykalnych potrzebne będzie np. określenie wysokości zabudowy, współczynnika intensywności zabudowy, zasad wyposażenia w infrastrukturę techniczną i komunikacyjną. W przypadku rozwoju społecznych form rolnictwa miejskiego ważnym zagadnieniem będzie określenie np. proporcji, w których może się ono rozwijać w przestrzeni publicznej lub sąsiedzkiej oraz standardów dostępności.

Podsumowanie

Na tle zarysowanych wyżej światowych tendencji wprowadzania rolnictwa miejskiego, jako „odradzającej się” funkcji miejskiej, perspektywy rozwoju, a nawet egzystencji tej funkcji w polskich miastach uznać trzeba za niezbyt obiecujące. Zidentyfikowane problemy skłaniają do wniosku, że bez wstawienia idei rolnictwa miejskiego do agend politycznych i gospodarczych zarówno na poziomie krajowym, regionalnym, jak i lokalnym nie uda się go wypromować, operując jedynie ustaleniami dokumentów planowania przestrzennego.

Sytuacja demograficzna, a po części także gospodarcza polskich miast, zwłaszcza miast średnich skłania do zastanowienia się nad sposobem wykorzystania terenów, które w dającej się przewidzieć przyszłości nie zmieniają się w ludne osiedla mieszkaniowe i tętniące życiem przestrzenie publiczne. Trudno się zatem dziwić, że rolnictwo miejskie wzbudziło zainteresowanie wśród urbanistów. Przeprowadzone rozważania wykazały jednak, że decyzje, podejmowane w ramach sporządzania dokumentów planistycznych powinny być raczej końcem, a nie początkiem procesu wdrażania idei rolnictwa miejskiego. Chodzi nie tylko o zaplanowanie sprawnych systemów żywnościowych (produkcja, dystrybucja, konsumpcja + gromadzenie i przetwarzanie odpadów), ale także warunków ekonomicznych i społecznych funkcjonowania różnych form rolnictwa. Potrzebne są zarówno analizy i rozwiązania systemowe na szczeblu centralnym, jak i analizy przeprowadzane na potrze-

by konkretnych miast. Należy założyć, że nawet, jeśli powstaną ogólne regulacje i wytyczne, to w poszczególnych miastach rozwiązania te muszą zostać dopasowane do indywidualnej sytuacji, którą wyznaczają właściwe każdemu z nich uwarunkowania przyrodnicze, społeczne i gospodarcze.

Oczywiście, oczekiwane rozwiązania systemowe mają znaczenie dla kształtowania „miejskiej, rolniczej przestrzeni produkcyjnej”. Wprowadzanie niewielkich obszarowo, „bizuteryjnych” form ogrodnictwa i rolnictwa miejskiego wymaga jedynie dopuszczenia tej formy użytkowania przestrzeni przez odpowiednio elastyczne zapisy w dokumentach planistycznych. Wydaje się, że ze względu na ich przede wszystkim społeczne znaczenie można byłoby je dowieźć do ustaleń dotyczących kształtowania terenów zieleni, a jeszcze lepiej – zielonej infrastruktury. Koncepcja zielonej infrastruktury ma co prawda kilka możliwych ujęć [Szulczewska 2018], ale w swojej najbardziej popularnej wersji odwołuje się do wszystkich – a raczej świadomie wskazanych – obszarów pokrytych roślinnością i wodami, mających znaczenie dla funkcjonowania środowiska przyrodniczego (tu: w miastach) oraz podnoszenia jakości życia.

Literatura

- Anderson E. C., Egerer M. H., Fouch N., 2019, *Comparing Community Garden Typologies of Baltimore, Chicago, and New York City (USA) to Understand Potential Implications for Socio-ecological Services*. “Urban Ecosystems”, nr 22.
- Cabannes Y., Marocchino C. (red.), 2018, *Integrating Food into Urban Planning*. UCL Press, Londyn.
- Deklaracja Stambulska*, 1996, Report Of The United Nations Conference On Human Settlements (Habitat II), Istambul.
- Giedych R., Latkowska M. 2015, *Miejskie ogrody działkowe – przedmiot polskich badań naukowych w odniesieniu do programu COST TU 1201*, [w:] *Przyszłość ogrodów działkowych w miastach*, B. Gawryszewska (red.). Wyd. Sztuka Ogrodu, Sztuka Krajobrazu, Warszawa.
- Grochulska-Salak M., 2017, *Rolnictwo miejskie jako element krystalizujący przestrzeń suburbiów*. „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula”, nr 4(54).
- Grochulska-Salak M., 2018, *Rolnictwo miejskie jako innowacyjna produkcja stanowiąca element scalający i uzupełniający strukturę miasta*. „Budownictwo i Architektura”, 18(2).
- Kleszcz J., 2016a, *Farma miejska jako nowy sposób kształtowania kameralnych przestrzeni mieszkaniowych. Analiza sposobów i barier wdrożenia*. „Czasopismo Inżynierii Lądowej, Środowiska i Architektury”, T. XXXIII, z. 63 (3/16).

- Kleszcz J., 2016b, *Farma w mieście – wizja rolnictwa XXI wieku*. „ARCHITECTURAE et ARTIBUS”, nr 3.
- Lohrberg F., Licka L., Scazzosi L., Timpe A. (red.), 2016, *Urban Agriculture Europe*. Jovis, Berlin.
- Lohrberg F., 2019, *Urban Agriculture Forms in Europe*, [w:] *Agourbanism. Tools for Governance and Planning for Agrarian Landscape*, E. Gottero (red.). Springer.
- Lovell S. T., 2010, *Multifunctional Urban Agriculture for Sustainable Land Use Planning in the United States*. “Sustainability”, nr 2.
- Nasr J., Komisar J., de Zeeuw H., 2017, *A Panorama of Rooftop Agricult*, [w:] 2017, *Rooftop Urban Agriculture*, F. Orsini, M. Dubbeling, H. Zeeuw, G. Gianquinto (red.). Springer.
- Nowa Agenda Miejska*, 2016, United Nations Conference on Housing and Sustainable Development, Quito.
- Palej A., 2010, *Farmy miejskie – przedsięwzięcia wspomagające strategie zrównoważonego rozwoju miast*. „Czasopismo Techniczne. Architektura”, nr 6-A (14).
- Pettenati G., 2019, *Urban Agriculture in Urban Food Policies: Debate and Practices*, [w:] *Agourbanism. Tools for Governance and Planning for Agrarian Landscape*, E. Gottero (red.). Springer.
- Plan Promocji Rolnictwa w Tokio*, 2017, Tokyo Agriculture Promotion Plan. New Steps for the Next Steps, Tokyo Metropolitan Government.
- Pölling B., Mergenthaler M., Lorleberg W., 2016, *Professional Urban Agriculture and Its Characteristic Business Models in Metropolis Ruhr, Germany*. Land Use Policy, nr 58.
- Santo R., Palmer A., Kim B., 2016, *Vacant Lots to Vibrant Plots. A Review of the Benefits and Limitations of Urban Agriculture*. John Hopkins Center for a Livable Future.
- Seattle Ordinance Number: 123378*. AN ORDINANCE related to land use and zoning, amending Sections 23.40.002, 23.42.052, 23.43.006, 23.43.040, 23.44.006, 23.44.040, 23.45.504, 23.45.506, 23.45.508, 23.45.514, 23.45.545, 23.47A.004, 23.47A.011, 23.47A.012, 23.48.010, 23.49.008, 23.50.012, 23.50.020, 23.54.015, 23.84A.002, 23.84A.014, and 23.84A.036; adding new sections to Chapters 23.42 and 23.44; and amending the title of subchapter II of Chapter 23.44, to support urban agriculture, to modify restrictions on greenhouses and solariums and on the keeping of domestic fowl, to clarify and modify definitions for key terms related to urban agriculture and to make technical corrections. [<https://www.seattle.gov/Documents/Departments/OPCD/Vault/UrbanAgriculture/UrbanAgricultureOrdinance.pdf>, dostęp 10.11.2020].
- Simon-Rojo M., Recasens X., Callau S., Duží B., Eiter S., Hernández-Jiménez, V., 2016, *From Urban Farming to Urban Gardening*, [w:] *Urban Agriculture Europe*, F. Lohrberg, L. Licka, L. Scazzosi, A. Timpe (red.). Jovis, Berlin.

- Smit J., Nasr J., Ratta A. 2001, *Urban Agriculture Food, Jobs and Sustainable Cities*. The Urban Agriculture Network Inc., United Nations Development Programme.
- Sroka W., 2014, *Definicje oraz formy miejskiej agrokultury – przyczynek do dyskusji*. „Wieś i Rolnictwo”, nr 3(164).
- Stankiewicz B., 2017, *Idea wertykalnych farm miejskich w obiektach przemysłowych w aglomeracji górnośląskiej na tle uwarunkowań upraw rolnych w województwie*. „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe UE w Katowicach”, nr 320.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Opola*. Uchwała nr LXVI/1248/18 Rady Miasta Opola z 5 lipca 2018 r.
- Szulczewska B., Bruszevska K., Cieszevska A., Giedych R. Maksymiuk G., Pirowski A., 2012, *Rolnictwo miejskie – niechciane dziedzictwo czy szansa na nową jakość krajobrazu*. Problemy Ekologii Krajobrazu, t. XXXII.
- Szulczewska B., 2018, *Zielona infrastruktura – czy koniec historii?* Studia KPZK PAN, t. CXC, Warszawa.
- Śleszyński P., 2016, *Współczesne i prognozowane uwarunkowania demograficzno-migracyjne w rozwoju miejskiego systemu osadniczego Polski*. Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, nr 1(29).
- Tagtow A., 2016, *Food Security and Urban Agriculture*, [w:] *Sowing Seeds in the City*, E. H. Synder, K. McIvor, S. Brown (red.). Human Dimensions. Springer
- Takatori C., Kawaguchi N., Shimizu H., 2019, *Managing Urban and Rural Agricultural Landscape Processes in Japan*, [w:] *Agroubanism. Tools for Governance and Planning for Agrarian Landscape*, E. Gottero (red.), Springer.
- Thomaier S., 2018, *Zero-Acreage Farming: Challenges and Opportunities for Urban Policies and Partnerships*, [w:] *Toward Sustainable Relations Between Agriculture and the City*, C-T. Soulard, C. Perrin, E. Valette (red.). Springer.
- Thornton A., 2018, *Space and Food in the City Cultivating Social Justice and Urban Governance through Urban Agriculture*. Palgrave. Macmillan.
- de Vries J, Fleuren R., 2015, *A Spatial Typology for Designing a Local Food System*, [w:] *Localizing Urban Food Strategies. Farming Cities and Performing Rurality, 7 th International Aesop Sustainable Food Planning Conference Proceedings*, G. Cina, E. Dansero. Politecnico di Torino, Turyn.
- Ustawa z 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego*, t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 1655.
- Ustawa o promocji rolnictwa miejskiego*, 2015, (Act No. 14 of 2015: Urban Farming Promotion Basic Act). [http://www.shugiin.go.jp/internet/itdb_gian.nsf/html/gian/honbun/houan/g18902005.htm, dostęp 10.11.2020].
- Wowrzeczka B., 2014, *Agropolis. Część I. Nowa Atlantyda*. „Architectus”, 1(37).
- Zasada I., 2011, *Multifunctional Peri-urban Agriculture – a Review of Societal Demand and the Provision of Goods and Services by Farming*. Land Use Policy, nr 28(4).